

Володимир Ортинський
Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
директор Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

<http://doi.org/10.23939/law2022.34.174>

© Ортинський В., 2022

Розглянуто систему заходів забезпечення кримінального провадження за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. Здійснено критичний аналіз наукових позицій щодо поняття заходів забезпечення кримінального провадження, а також їх ознак.

Кримінальний процесуальний кодекс України є абсолютно новим, сучасним, демократичним інструментом, спрямованим на реалізацію судово-правової реформи, яка проводиться в Україні. Чинний КПК закріпив низку інститутів, що суттєво змінили кримінальне процесуальне законодавство України.

Важливо зазначити, що положення КПК України 2012 р. ґрунтуються на Конвенції реформування кримінальної юстиції України, схваленій Радою національної безпеки і оборони України та затвердженій Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311, також були враховані положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, вимоги Європейського суду з прав людини, був взятий досвід таких країн, як: Італія, Франція, Польща, Болгарія, Молдова, Литва, Латвія, США та інші.

Заходам забезпечення кримінального провадження приділяється значна увага як на законодавчому рівні, так і в практичній їх реалізації, оскільки вони безпосередньо пов'язані з обмеженням прав людини.

Ключові слова: кримінальний процес, заходи забезпечення кримінального провадження, примус, запобіжні заходи, кримінальне провадження, права і свободи людини та громадянина.

Постановка проблеми. Кримінальне провадження неможливе без застосування у випадках, визначених законом, певних заходів примусу. Саме тому у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України, який набув чинності 19 листопада 2012 р., запроваджено багато нововведень. У ньому відображені положення, застосовані терміни, яких раніше не існувало в кримінально-процесуальному законодавстві України. Новелами у вітчизняному кримінальному процесі стало, серед іншого, введення самого поняття заходів забезпечення кримінального провадження та законодавче закріплення застосування таких заходів, як грошове стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, тимчасовий доступ до речей і документів, запроваджено новий запобіжний захід – домашній арешт. Суттєвих змін зазнав механізм застосування такого запобіжного заходу, як тримання під вартою. Практичне застосування системи забезпечувальних

механізмів, що розроблена законодавцем, неможливе без формування теоретичної бази та розробки понятійного апарату.

Мета статті. Метою статті є правовий аналіз нових норм Кримінального процесуального кодексу України щодо загальних положень про заходи забезпечення кримінального провадження.

Аналіз дослідження проблеми. Дослідженням правової основи заходів забезпечення кримінального провадження присвячено праці багатьох учених, таких як В. Бринцева, Ю. Грошевого, В. Назарова, В. Зеленецького, В. Маляренка, В. Махова, Б. Булатова та ін. Однак у них не повною мірою висвітлюються питання застосування заходів кримінального примусу, які виникають у процесі застосування чинного КПК України.

Виклад основного матеріалу. У новому КПК України заходам забезпечення кримінального провадження приділено окремий розділ – другий. Заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачені кримінальним процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими на те органами (посадовими особами), які здійснюють кримінальне провадження, у чітко визначеному законом порядку, стосовно осіб, які залучаються до кримінально-процесуальної діяльності для запобігання та припинення їх неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів з метою досягнення дієвості кримінального провадження. Заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються на підставі ухвали слідчого судді або суду, за винятком випадків, передбачених КПК [1, с. 331].

У літературі заходи забезпечення кримінального провадження найчастіше розглядаються крізь призму заходів процесуального примусу. До того ж у деяких випадках заходи забезпечення ототожнюються із заходами кримінально-процесуального примусу, в інших – вони розрізняються. Так, один погляд полягає у тому, що заходи забезпечення кримінального провадження завжди пов'язані із застосуванням кримінально-процесуального примусу. Саме примус є запорукою того, що застосування заходів забезпечення кримінального провадження досягне мети, визначеної в ч. 1 ст. 131 КПК, – дієвості (ефективності) провадження [2, с. 118, 119].

О. М. Бондаренко пропонує таке визначення поняття заходів забезпечення кримінального провадження: це заходи примусового спрямування, що полягають в обмеженні прав та законних інтересів підозрюваних, обвинувачених та інших учасників кримінального провадження, що застосовуються уповноваженими на те особами на підставі та у порядку, передбачених законом з метою досягнення дієвості кримінального провадження [3].

Як і будь-яке інше процесуальне поняття, заходи забезпечення кримінального провадження мають іманентні ознаки, сукупність яких дає змогу сформулювати їх наукову дефініцію. Так, О. М. Миколенко до основних ознак заходів забезпечення кримінального провадження відносить: реалізацію у межах кримінальних процесуальних правовідносин (підстави, межі, суб'єкти та порядок їх застосування детально регламентовані КПК); специфічну цілеспрямованість – забезпечення досягнення дієвості кримінального провадження (тобто основна мета їх застосування – не покарання особи чи захист прав учасників кримінального провадження, а безпосереднє забезпечення процедури притягнення особи до кримінальної відповідальності); суб'єкт застосування – компетентні державні органи та посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження (за винятком затримання особи на підставі вимог ст. 207 КПК) [4, с. 81–84].

В. Назаров, Ю. Лахманік відрізняють заходи забезпечення кримінального провадження від інших заходів державного примусу та характеризують їх певними специфічними ознаками:

1) вони є процесуальними і регулюються кримінальним процесуальним законодавством, а тому є складовою кримінально-процесуальної форми. Цією ознакою вони відрізняються від інших примусових заходів, які застосовуються у провадженні щодо кримінальних правопорушень;

2) підстави, межі та порядок їх застосування детально регламентовані законом;

3) спрямовані на досягнення єдиної мети – забезпечити належний порядок кримінального провадження, його дієвість;

4) мають виражений примусовий характер, який залежить не від порядку реалізації цих заходів, а від їх законодавчої моделі. Навіть коли особа не заперечує проти обмеження її прав та свобод, що пов'язано із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження, вони все одно є примусовими, оскільки сама можливість застосування примусу передбачена законом;

5) виключний характер – означає, що такі заходи застосовуються лише в тих випадках, коли іншими заходами завдання кримінального провадження досягнути неможливо;

6) специфічний суб'єкт застосування – процесуальний примус є різновидом державного примусу, а тому суб'єктом його застосування завжди є винятково компетентні державні органи та посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження – ними, як правило, є слідчий суддя, суд [5, с. 102].

Треба звернути увагу на розбіжності вчених щодо закріпленого переліку заходів забезпечення кримінального провадження. Так, М. І. Карпенко зазначає, що окрім заходів забезпечення кримінального провадження, які згадані у ст. 131 КПК України, застосовуються й інші заходи процесуального примусу. Так, ст. 330 КПК передбачає, що в разі повторного порушення обвинуваченим порядку судового засідання, він, за ухвалою суду, може бути видалений із зали засідання тимчасово або на весь час судового розгляду. У ст. 499 КПК врегульований порядок поміщення у приймальник-розподільник для дітей осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, віком від одинадцяти років і до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність [6, с. 82].

Мета застосування забезпечення кримінального провадження є основою класифікації, запропонованої С. Смоковим, який класифікував їх, враховуючи обмеження конституційних прав громадян, на такі види:

1. Заходи, які обмежують суспільне і приватне життя громадян (до них належать виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, привід, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів.

2. Заходи, які обмежують майнові права громадян (накладення грошового стягнення, тимчасове вилучення майна, арешт майна).

3. Заходи, які обмежують свободу пересування громадян (особисте зобов'язання, домашній арешт, особиста порука, застава).

4. Заходи, які обмежують особисту свободу громадян (затримання та тримання під вартою) [7].

Однак одну з найгрунтовніших, на нашу думку, класифікацій заходів кримінально-процесуального примусу запропонував Ф. М. Кудін. Критерієм поділу він взяв охорону як спосіб здійснення кримінально-процесуального впливу [8, с. 93]. Усі заходи кримінально-процесуального примусу за цим критерієм поділяються на:

- заходи попередження (затримання особи, запобіжні заходи, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, поміщення особи у приймальник-розподільник для дітей);

- заходи припинення (привід, накладення грошового стягнення, видалення із залу судового засідання за неодноразове порушення порядку судового засідання);

- заходи забезпечення (виклик слідчим, прокурором та судовий виклик, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна, одержання зразків для експертизи, обшук, освідчування, призначення стаціонарної психіатричної експертизи).

Необхідність застосування заходів забезпечення в кримінальному провадженні є беззаперечним фактом і не викликає жодного сумніву. Водночас використання цих інститутів повинно ґрунтуватися на критеріях і стандартах засад кримінального провадження, насамперед принципу верховенства права. Адже загальноправові процесуальні принципи, що діють під час кримінального провадження як керівні засади, повинні визначати й затверджувати здійснення провадження в

такий спосіб, за якого одночасно забезпечується ефективне функціонування системи кримінального процесу та захист конституційних прав і свобод людини. Водночас останнє досягається за допомогою виключення можливості незаконного звуження їх обсягу, а саме шляхом установлення в законі підстав, порядку й меж обмеження конституційних прав і свобод особи. Адже закон, установлюючи тимчасове обмеження прав і свобод людини, тим самим гарантує їх захист [9, с. 220].

Саме реалізацією засади верховенства права і досягається адекватність забезпечувальних дій, тобто застосовування такого рівня обмеження прав і свобод людини, який є адекватним і необхідним саме в цій конкретній ситуації. Йдеться про те, що заходи забезпечення кримінального провадження повинні застосовуватися винятково з єдиною метою – виконання завдань кримінального провадження, а рівень обмеження прав людини не повинен перевищувати заявлену мету.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що на сьогодні у КПК України щодо заходів забезпечення кримінального провадження є низка теоретичних питань та практичних проблем, що стосуються як визначення понять, класифікації, особливостей цих заходів, так і суто практичних питань застосування норм кримінального процесуального права відповідно до основоположних принципів права, дотримання прав та свобод громадян, дотримання міжнародних норм та правил щодо вищезазначених питань. Загальні правила застосування повинні базуватися на положеннях Конституції України та ратифікованих Україною міжнародних правових актах. Під час застосування заходів забезпечення не повинні порушуватися права не тільки підозрюваного чи обвинуваченого, а й права та свободи інших осіб, зокрема членів родин підозрюваного (обвинуваченого). Зважаючи на новизну та відсутність достатньої правової бази та практики застосування деяких заходів забезпечення кримінального провадження в теорії кримінального процесу, це питання потребує доопрацювання. Проблеми застосування є актуальними питаннями кримінального процесуального права, тому були, є і будуть предметом наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рожнова В. В., Савицький Д. О., Конюшенко Я. Ю. (2012). Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (загальна частина). К. : Національна академія внутрішніх справ. 398 с.
2. Удалова Л. Д., Рожнова В. В., Савицький Д. О., Хабло О. Ю. (2012). Кримінальний процес : [навч. посіб. у питаннях і відповідях]. 3-тє вид., переробл. і допов. К. : 275 с.
3. Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження / О. М. Бондаренко. URL: http://lsej.org.ua/2_2014/28.pdf (дата звернення: 09.05.2022).
4. Миколенко О. М. (2014). Критерії класифікації заходів забезпечення кримінального провадження та їх співвідношення з заходами кримінального процесуального примусу. *Правова держава*. Вип. 17. С. 81–84. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/6408/1/81-84.pdf> (дата звернення: 09.05.2022).
5. Назаров В. В. (2013). Застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Європейські перспективи*. № 3. С. 102–106. URL: <http://mashika.com.ua> (дата звернення: 09.05.2022).
6. Карпенко М. І., Омельчук К. І. (2013). Заходи забезпечення кримінального провадження. *Юридична наука*. № 11. С. 81–89.
7. Смоков С. М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому кримінальному процесуальному кодексі України. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2012-2/12ccmpku.pdf> (дата звернення: 09.05.2022).
8. Кудин Ф. М. (1985). Принуждение в уголовном судопроизводстве. Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та. 136 с.
9. Бандурка О. М. (2002). Оперативно-розшукова діяльність. Ч. I : [підручник]. Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ. С. 219, 220.

REFERENCES

1. Rozhnova V. V., Savytskyi D. O., Koniushenko Ya. Iu. (2012). Kurs lektzii z kryminalnoho protsesu za novym Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy (zahalna chastyna). K. : Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, 398 p.

2. Kryminalnyi protsec : [navch. posib. y pytanniax i vidpovidiax]. (2012). / L. D. Udalova, B. B. Pozhnova, D. O. Cavytskyi, O. Iu. Xablo. 3-e vyd., pererob. i dop. K. : 275 p.
3. Zahalni pravyla zastosuvannia zakhodiv zabezpechennia kryminalnoho provadzhenia. / O. M. Bondarenko. URL: http://lsey.org.ua/2_2014/28.pdf (data zvernennia: 09.05.2022).
4. Mykolenko O. M. (2014). Krytepii klacyfikatsii zakhodiv zabezpechennia kryminalnoho provadzhenia ta ix spivvidnoshennia z zakhodamy kpyminalnoho protsecyalnoho prymysy. *Pravova derzhava*. Vyp. 17. P. 81–84. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/6408/1/81-84.pdf> (data zvernennia: 09.05.2022).
5. Nazarov V. V. (2013). Zastosuvannia zakhodiv zabezpechennia kryminalnoho provadzhenia. *Yevropeiski perspektyvy*. No. 3. P. 102–106. URL: <http://mashika.com.ua> (data zvernennia: 09.05.2022).
6. Kappenko M. I., Omelchuk K. I. (2013). Zahody zabezpechennia kryminalnoho provadzhenia. *Yurydychna nauka*. No 11. P. 81-89.
7. Smokov S. M. Vydy obmezhen konstytutsiinykh prav hromadian u novomu kryminalnomu protsesualnomu kodeksi Ukrainy. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2012-2/12ccmpku.pdf> (data zvernennia: 09.05.2022).
8. Kydyn F. M. (1985). Prynyzhdenye v yholovnom cydoproyzvodctve. Krasnoiapck : Izd-vo Krasnoiapckoho yn-ta. 136 p.
9. Bandyuka O. M. (2002). Opepatyvno-pozshykova diialniet . Ch. I : [pidrychnyk]. X. : Vyd-vo Nats. yn-ty vnytr. sprav. P. 219–220.

Дата надходження: 01.04.2022 р.

Volodymyr Ortynski

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Law, Professor,
Director of the Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
OrtynskyyVolodymyr@gmail.com

MEASURES TO ENSURE CRIMINAL PROCEEDINGS: LEGAL ANALYSIS

The article considers the system of measures to ensure criminal proceedings under the current Criminal Procedure Code of Ukraine. A critical analysis of scientific positions on the concept of measures to ensure criminal conduct, as well as their features.

The Criminal Procedure Code of Ukraine is a completely new, modern, democratic instrument aimed at implementing judicial reform in Ukraine. The current CPC has consolidated a number of institutions that have significantly changed the criminal procedure legislation of Ukraine.

It is important to note that the provisions of the CPC of Ukraine in 2012 are based on the Convention on Criminal Justice Reform of Ukraine, approved by the National Security and Defense Council of Ukraine and approved by Presidential Decree of April 8, 2008 No. 311, the provisions of the Convention on Human Rights freedoms, the requirements of the European Court of Human Rights, was taken the experience of countries such as Italy, France, Poland, Bulgaria, Moldova, Lithuania, Latvia, USA and others.

Measures to ensure criminal conduct are given considerable attention both in the legislature and in the practical implementation of the law, as they are based on human rights.

Key words: criminal proceedings, measures to ensure criminal proceedings, coercion, precautionary measures, criminal proceedings, human and civil rights and freedoms.